

них відносин, пов'язаних з діяльністю Збройних Сил України, інших військових формувань щодо забезпечення військової безпеки держави.

Література

1. Оборотов Ю.М. Теорія держави і права (прагматичний курс). – О.: Юрид. літ., 2005.
2. Правові основи військового будівництва та військово-цивільних відносин: Зб. законодавчих актів з питань національної безпеки і оборони / Ред. рада: Г.К. Крючков (гол.), Б.П. Андрусюк, В.П. Горбулін та ін. – К.: Парламентське вид-во, 2005.
3. Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
4. Данільян О.Г., Дзьобань О.П., Панов М.І. Національна безпека України: структура та напрями реалізації: Навч. посіб. – Х.: Фоліо, 2002.
5. Фатеев К.В. Оперативное право и военные проблемы права безопасности как направления дальнейших исследований комплексной отрасли военного права // Военное право в XXI веке (Рос. военно-правовой сб.). – М.: За права военнослужащих, 2007. – № 9. – (Сер.: Право в Вооруженных Силах).
6. Ліпкан В. Адміністративно-правова природа національної безпеки // Право України. – 2007. – № 3.

УДК 340.132

Д.В. Левченко

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ЗАКОННИЙ ІНТЕРЕС

Зростання багатоманітності відносин та зв'язків між соціальними суб'єктами в сучасну епоху розширює категоріальний апарат теоретичної і практичної юриспруденції. Оскільки категорія «суб'єктивне право» не завжди забезпечує задоволення реальних потреб суб'єктів права [1, с. 7], дедалі більш важливого значення в правовому житті сучасної України набувають законні інтереси.

Об'єктивно статус законних інтересів різко зростає у зв'язку з розширенням дії принципу «дозволене все, що не заборонено законом». Необхідність дослідження законних інтересів впливає також з того, що це поняття активно використовується в міжнародно-правових документах, конституціях ряду країн, внутрішньому законодавстві [2]. Правова взаємодія України з іншими правовими системами спонукає до надання належного статусу категорії «законний інтерес» як у теоретичній, так і у практичній вітчизняній юриспруденції.

І хоча законний інтерес часто використовується в різних нормативно-правових актах, український законодавець так і не визначив чітко це поняття. Не роблять цього й вчені-юристи, які коментують законодавчі акти України. Більше того, українські правники допоки-що приділяють дуже мало уваги проблематиці, що пов'язана із законним інтересом, про що красномовно свідчить відсутність монографічних її досліджень. Разом з тим російські фахівці М.В. Вітрук, Р.Є. Гукасян, А.Г. Здравомислов, Є.К. Киржанов, Є.А. Лукашева, А.В. Малько, Н.І. Матузов, В.В. Субочев, Н.А. Шейкенов та ін. створили значну літературу, яка присвячена різним аспектам теорії і практики законних інтересів у праві. Дедалі більш широке

просування цієї категорії в законодавство України вимагає ґрунтовного дослідження цього феномена і вітчизняними правознавцями. Визначенню поняття «законний інтерес» у контексті чинного українського законодавства, з'ясуванню його найважливіших характеристик і присвячена ця стаття.

У літературі висловлена думка про неможливість виробити точно визначене поняття «законний інтерес» та окреслити види законних інтересів [3, с. 9-10]. Не погоджуючись у принципі з цим твердженням, слід визнати, що тут юриспруденція стикається з дійсно складною в теоретичному і практичному плані проблемою, вирішення якої вимагає різносторонніх підходів.

У загальносоціологічному значенні категорію «інтерес» слід розуміти як об'єктивно існуючу і суб'єктивно усвідомлену соціальну потребу, як мотив, стимул, збудник, спонукання до дії; у психології – як ставлення особистості до предмета як до чогось для неї цінного, такого, що притягує. В юридичних актах термін «інтерес», враховуючи його як етимологічне, так і загальносоціологічне, психологічне значення, вживається в широкому чи вузькому значенні як самостійний об'єкт правовідносин, реалізація якого задовольняється чи блокується нормативними засобами.

Прикладом застосування поняття «інтерес» у широкому сенсі є Конституція України, ст.ст. 18, 32, 34, 35, 36, 39, 41, 44, 79, 89, 104, 121, 127, 140 якої наголошують на національних інтересах, інтересах національної безпеки, економічного добробуту, територіальної цілісності, громадського порядку, здоров'я і моральності населення, політичних, економічних, соціальних, культурних інтересах, інтересах суспільства, інтересах усіх співвітчизників, інтересах громадянина, інтересах держави, спільних інтересах територіальних громад сіл, селищ та міст тощо. Вказуючи на наявність таких інтересів, Конституція України підкреслює необхідність їх забезпечення (ст. 18), задоволення (ст. 36) чи захисту (ст.ст. 44, 127). Зміст інтересів у широкому розумінні Конституція України не розкриває. Проте в Законі України «Про основи національної безпеки України» подається як визначення терміна «національні інтереси» (ст. 1), так і вичерпний перелік їх пріоритетів (ст. 6).

Конституційний Суд України, виходячи зі змісту конституційного подання, вважав за необхідне здійснити інтерпретацію поняття «інтерес» у вузькому розумінні цього слова, оскільки у клопотанні народних депутатів України йдеться саме про такий різновид інтересу у словосполученні «охоронюваний законом інтерес», тобто інтерес, який, на відміну від інтересу в широкому розумінні, перебуває виключно в логічно-смысловому зв'язку із суб'єктивними правами, але прямо ними не опосередковується, тобто виходить за межі останніх [4].

У такому значенні слово «інтерес» застосовується в Конституції України, у ст. 3 Цивільного процесуального кодексу України і в багатьох законах та інших нормативно-правових актах.

Так, у ч. 3 ст. 36 Конституції України міститься припис: «Громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів», а в ч. 1 ст. 54 наголошується: «Громадянам гарантується... захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, мораль-

них і матеріальних інтересів...». Системний аналіз вживання поняття «охоронюваний законом інтерес» у зв'язку із суб'єктивними правами свідчить, що саме такий спосіб застосовується не тільки у ст. 4, а й у ст.ст. 5, 14, 151, 79, 101, 103, 111, 243 Цивільного процесуального кодексу України, у ст.ст. 1, 2, 5, 21, 22, 78, 123 Господарського процесуального кодексу України та ін.

Виходячи зі змісту ч. 1 ст. 8 Конституції України, охоронюваний законом інтерес перебуває під захистом не тільки закону, а й об'єктивного права в цілому, оскільки інтерес у вузькому розумінні зумовлюється загальним змістом права і є його складовою. «Одним із проявів верховенства права, – підкреслюється у п. 4.1 рішення Конституційного Суду України у справі про призначення судом більш м'якого покарання від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004, – є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України.

Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим... Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права...».

Більше того, види і зміст охоронюваних законом інтересів, що перебувають у логічно-смысловому зв'язку з поняттям права, як правило, не визначаються у статтях закону, а тому фактично є правоохоронюваними.

У випадках, коли інтерес не підлягає охороні ані законом, ані правом, законодавець завжди прямо про це зазначає. Так, у Цивільному кодексі України 1963 року містилося поняття інтересу, який може суперечити загальним засадам цивільного законодавства (ст. 15), інтересам інших (ст. 64), та інтересу, який не суперечить закону (ст. 980), чим підкреслювалося, що в тих чи інших правовідносинах, з одного боку, існують інтереси, які не підлягають охороні законом, оскільки вони йому суперечать, а з іншого – може виникнути конфлікт інтересів. Частина 3 ст. 16 застерігала, що суд може відмовити в захисті інтересів особи, якщо при реалізації останніх вона не утримується від дій, які могли б порушувати права інших осіб, завдати шкоди довіллю або культурній спадщині, має намір завдати шкоди іншій особі або зловживати правом в інших формах, не дотримується моральних засад суспільства, неправомірно обмежує конкуренцію, вдається до недобросовісної конкуренції, зловживає монопольним становищем на ринку [5].

Чинний Цивільний кодекс України встановлює способи захисту інтересів, зокрема:

– визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідносин;

- припинення правовідносин;
- відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;
- відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб.

Такий перелік способів захисту інтересів у Цивільному кодексі України не є вичерпним, оскільки в ньому міститься припис про те, що суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, що встановлений договором або законом.

Отже, інтерес може бути як охоронюваним законом, правоохоронюваним, законним, так і незаконним, тобто таким, що не захищається ні законом, ані правом, не повинен задовольнятися чи забезпечуватися ними, оскільки такий інтерес спрямований на ураження прав і свобод інших фізичних і юридичних осіб, обмежує захищені Конституцією та законами України інтереси суспільства, держави чи «всіх співвітчизників» або не відповідає Конституції чи законам України, загальноновизнаним принципам права. Наголос на «охоронюваності законом» чи законності того чи іншого інтересу законодавець робить не завжди, зважаючи на те, що згадувані в законах інтереси не суперечать Конституції України або впливають з її змісту. Таке акцентування, про що, у першу чергу, свідчать Цивільний процесуальний кодекс України, Кримінально-процесуальний кодекс України, Господарський процесуальний кодекс України, застосовується лише в разі, коли не виключена можливість шляхом зловживання інтересами, прагненнями, використовуючи ті чи інші юридичні норми, забезпечити реалізацію незаконних інтересів. Саме на запобігання таким можливостям спрямоване положення ст. 3 ЦПК України: заінтересована особа має право звертатись до суду за захистом не будь-якого, а виключно охоронюваного законом інтересу, законного інтересу.

Для правильного розуміння поняття «охоронюваний законом інтерес» важливо враховувати й те, що конфлікт інтересів притаманний не тільки правовим і неправовим інтересам, а й конгломерату власне законних, охоронюваних законом і правом інтересів. Йдеться про виключно легітимні, але конкуруючі інтереси покупця і продавця, боржника і кредитора, наймача і наймодавця, споживача і товаровиробника, прокурора й адвоката, слідчого і підозрюваного тощо. Певною конфліктністю характеризуються й охоронювані законом та правом інтереси громадянина і держави, особи і суспільства, акціонера й акціонерного товариства, національні й загальнолюдські, приватні й публічні тощо.

Отже, законний інтерес – це відбитий в об'єктивному праві або такий, що впливає з його загального змісту (й деякою мірою гарантований державою), простий юридичний дозвіл, що виражається в прагненнях суб'єкта користуватися конкретним соціальним благом, а також у деяких випадках звертатися за захистом до компетентних органів з метою задоволення своїх потреб, що не суперечать суспільним.

Доволі цікавим є бачення категорії законного інтересу представниками науки, кримінального (М.С. Строгович, Я.О. Мотовиловкер, І.А. Купцова, Л.Д. Кокорев та ін.) і цивільного процесів (М.А. Гурвич, К.С. Юдельсон,

Д.М. Чечот, Р.Є. Гукасян та ін.). М.А. Гурвич, наприклад, вважав, що на відміну від матеріального суб'єктивного права охоронюваний законом інтерес (законний інтерес) є «вигода, забезпечена не нормою матеріальною, а охоронною, насамперед процесуальною, нормою» [6, с. 86].

З таким визначенням законного інтересу важко погодитися, оскільки воно є якоюсь мірою однобічною. Не випадково позиція М.А. Гурвича була потім піддана справедливій критиці, причому не тільки представниками науки матеріально-права, але й самими процесуалістами [7, с. 91].

Законний інтерес не можна ототожнювати з вигодою, як і не можна стверджувати, що він забезпечується тільки процесуальною нормою. Це більш складне явище, що гарантується багатьма способами і засобами, інститутами й нормами як процесуального, так і матеріального характеру.

Зміст законного інтересу складається із двох елементів (прагнень): користуватися конкретним соціальним благом і звертатися в необхідних випадках за захистом до компетентних органів держави або громадських організацій. Сутність же його полягає в простому юридичному дозволі, відбитому в об'єктивному праві або впливаючого з його загального змісту. Структурою законного інтересу виступає внутрішній зв'язок прагнень, їх організація, той або інший спосіб поєднання. Прагнення суб'єкта користуватися благом займає в змісті законного інтересу більш «високе становище», тому у структурному аспекті зміст законного інтересу буде виглядати так: спочатку прагнення користуватися благом (основний елемент), а вже потім прагнення звертатися до компетентних органів за захистом прагнення першого (формально-забезпечуючий елемент).

Структурний аналіз законних інтересів важливо доповнювати функціональним, у процесі якого необхідно з'ясувати місце й роль кожної з названих частин у реалізації даного законного інтересу.

Прагнення користуватися соціальним благом – це центральний, осьовий елемент у змісті і структурі законного інтересу, бо тільки він здатний надати суб'єктові те, що йому потрібно для нормальної життєдіяльності, інакше кажучи, веде до досягнення певних благ. Але саме благо перебуває поза змістом і структурою законного інтересу, виступає його об'єктом.

Прагнення звертатися в необхідних випадках за захистом є другим, але не менш важливим елементом у змісті і структурі законного інтересу. Він вступає в дію тоді, коли неповно здійснюється, тобто ущемляється, перший. Другий елемент вступає як би доповненням, важелем реалізації першого, перебуваючи до пори до часу в «резерві». Завдяки йому інтерес і набуває характеру охоронюваного законом (законного).

У літературі висловлена точка зору, відповідно до якої варто розрізнити поняття «законний інтерес» і «охоронюваний законом інтерес» (Е.П. Губін, С.Н. Сабікенов, Н.А. Шайкенов). Зокрема, Н.А. Шайкенов пише: «Всі виражені в праві інтереси перебувають під правовим захистом, і тому цілком правомірний розгляд їх як «охоронюваних законом»... Охоронювані законом інтереси містять у собі як законні, так і юридичні інтереси... Інтереси, які перебувають у сфері правового регулювання, але не забезпечені суб'єктивними правами... доцільно

позначати терміном «законні інтереси», а інтереси, реалізація яких забезпечена суб'єктивними правами – як юридичні» [8, с. 105].

Дана точка зору викликає певні застереження. Зі змісту багатьох статей нормативних актів, у яких вживаються категорії «охоронюваний законом інтерес» і «законний інтерес», видно, що законодавець не проводить розмежування між ними, а розглядає їх як синоніми. Не бачать розходжень між цими категоріями і ряд вчених (М.В. Вітрук, М.І. Матузов, В.О. Патюлін В.І. Ремнев, Д.М. Чечот, Л.С. Явич та ін.). Так, Р.Є. Гукасян зауважує, що «терміни «охоронюваний законом інтерес» і «законний інтерес» виражають одне й те саме поняття, тому можуть використовуватися як рівнозначні» [9, с. 116].

Очевидно, що в межах однієї статті неможливо охопити проблематику, яка належить до осягнення природи такого складного явища, як законні інтереси. Подальші дослідження будуть служити опануванню нових теоретичних і практичних аспектів цього правового феномена.

Література

1. Малько А.В., Субочев В.В. Законные интересы как правовая категория. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 359 с.
2. Наприклад, у ст. 24 Конституції Італійської Республіки прямо встановлено, що «всі можуть у судовому порядку діяти для захисту своїх прав і законних інтересів». Термін «законний інтерес» вживається в Конституції Швейцарської Конфедерації (ст. 34), у Конституціях Болгарії і Румунії, у конституціях країн на теренах пострадянського простору та ін.
3. Шубина Т.Б. Теоретические проблемы защиты права: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 1998. – 18 с.
4. Рішення Конституційного суду України «У справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес)». Справа № 1-10/2004 від 1 грудня 2004 року № 18-рп/2004.
5. Гурвич М.А. Гражданские процессуальные правоотношения и процессуальные действия // Тр. ВЮЗИ. – М., 1965. – Т. 3. – С. 80-88.
6. Див.: Грибанов В.П. Интерес в гражданском праве // Сов. гос. и право. – 1967. – № 1. – С. 50-56; Торсов В.А. Некоторые вопросы охраны имущественных прав трудящихся по советскому гражданскому законодательству // Учен. тр. Саратов. юрид. ин-та. – Саратов, 1965. – Вып. 2. – С. 89-94.
7. Шайкенов Н.А. Правовой статус личности и ее интересы // XXVI съезд КПСС и развитие теории права. – Свердловск, 1982. – С. 102-110.
8. Гукасян Р.Е. Правовые и охраняемые законом интересы // Сов. гос. и право. – 1973. – № 7. – С. 114-118.